

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ БУЛИ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Сиводед Іван Сергійович,

кандидат юридичних наук, докторант,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом,
начальник відділу
Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері
Офісу Генерального прокурора України
ORCID: 0000-0002-2057-9609

Статтю присвячено аналізу наукових підходів щодо визначення сутності кримінально-правової та криміналістичної характеристики правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України. Приділяється увага необхідності виокремлення таких наукових понять, як «кримінально-правова характеристика певного виду кримінального правопорушення», «кримінально-правова характеристика групи злочинів» та «криміналістична характеристика». Розглянуто проблему формування кримінально-правової характеристики як системи узагальнених даних про типові ознаки кримінальних правопорушень з урахуванням зв'язків між елементами. Підкреслено практичне значення зазначеної характеристики в організації розслідування правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України, у побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування цієї групи кримінальних правопорушень.

Воєнні дії на території України тривають із 2014 р. Зранку 24 лютого 2022 р. війська Російської Федерації розпочали повномасштабні бойові дії проти України. Президентом України та Верховною Радою України у попередні роки та безпосередньо після початку повномасштабного вторгнення було прийнято необхідні для громадян та діяльності органів державної влади законодавчі акти, зокрема Указ Президента України «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"», Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про загальну мобілізацію"», Закон України «Про основи національного спротиву», Закон України «Про запровадження воєнного стану в Україні», Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

Одним із проявів негативної тенденції в тимчасово захоплених терористичними угрупованнями та російськими військовими частинами населених пунктах України є значне зростання злочинності, зокрема особливо тяжких злочинів проти особистості, таких як умисні вбивства, грабежі, крадіжки, вимагання тощо.

Кількість зареєстрованих в Україні за період бойових дій за останні 8 років убивств зростає майже втричі. Військовою прокуратурою зареєстровано кримінальне провадження, проте огляд місця події не проводився, експертизи щодо потерпілих не проводилися, а місцезнаходження понад 600 осіб досі не встановлено. З лютого 2022 р. різко збільшилася кількість вчинення всіх категорій правопорушень. До деокупації території України частину правопорушень вважають латентними. Понад 2 300 осіб особового складу військових формувань перебувають у полоні бойовиків, військових Російської Федерації, про їхній стан правоохоронним органам України нічого не відомо.

Комплексні дослідження внутрішніх процесів, що визначають розвиток основ побудови конкретних методик розслідування правопорушень, у вітчизняній кримінології не проводилися. Оскільки цей процес має природний характер, виникла об'єктивна потреба в розробленні методів вирішення завдань, що є типовими для всіх випадків розслідування.

З огляду на комплекс сприйняття та фіксації виявлена інформація має бути сприйнята суб'єктом пошуку в таких напрямках: а) з'ясовується її потенційна чи реальна причетність до пізнавальної події; б) з'ясовується її характер і джерело набуття (люди як носії ідеальних

та матеріальних слідів, предмети, документи); в) визначається форма її подання (словесна, буквено-цифрова, цифрова, графічна, магнітний запис, відеозапис тощо); г) декодується в необхідних випадках, тобто уточнюється, її зміст і значення, перекладається з однієї знакової системи на іншу з використанням спеціальних знань і технічних засобів.

Отримана інформація повинна бути зафіксована для подальшого зберігання, аналізу та використання. В оперативно-розшуковій діяльності фіксація інформації здійснюється за допомогою процесуальних засобів в обов'язковому порядку та за допомогою технічних засобів за рішенням слідчого. Отже, фіксація інформації включає дії відповідного суб'єкта розслідування, спрямовані на процесуальне, техніко-криміналістичне чи оперативне закріплення та засвідчення отриманої інформації (в окремих випадках разом із її носієм) у встановленому законом і підзаконними актами порядку з метою подальшого дослідження, збереження та використання.

Ключові слова: правопорушення, які вчинені на окупованих територіях, кримінально-правова характеристика, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика.

Syvodyed Ivan. Determination of the subject of the legal criminalistics research of offences committed on the occupied territory of Ukraine

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to determining the essence of criminal law and forensic characteristics of offenses committed in the occupied territories of Ukraine. Attention is paid to the need to distinguish such scientific concepts as "criminal and legal characteristics of a certain type of criminal offense", "criminal and legal characteristics of a group of crimes" and "forensic characteristics". The problem of forming a criminal-legal characteristic as a system of generalized data on typical signs of criminal offenses, taking into account the connections between elements, is considered. The practical significance of the specified characteristic in the organization of the investigation of offenses committed in the occupied territories of Ukraine, in the construction of methodological recommendations for the pre-trial investigation of this group of criminal offenses is emphasized.

Military operations on the territory of Ukraine have been ongoing since 2014. On the morning of February 24, 2022, the troops of the Russian Federation began full-scale military operations against Ukraine. In previous years and immediately after the start of the full-scale invasion, the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine adopted legislative acts necessary for citizens and the activities of state authorities, in particular the Decree of the President of Ukraine "On General Mobilization", the Law of Ukraine "On Approval of the Decree of the President of Ukraine «On the Introduction of Military of the State of Ukraine»", Law of Ukraine "On the Approval of the Decree of the President of Ukraine «On General Mobilization»", Law of Ukraine "On the Basics of National Resistance", Law of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine", Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law".

One of the manifestations of a negative trend in the population centers of Ukraine temporarily occupied by terrorist groups and Russian military units is a significant increase in crime, in particular, particularly serious crimes against the individual, such as intentional murders, robberies, thefts, extortion, etc.

The number of murders registered in Ukraine during the period of hostilities over the past 8 years has almost tripled. A criminal case was registered by the military prosecutor's office, but the site of the incident was not examined, the victims were not examined, and the whereabouts of more than 600 people have not yet been determined. Since February 2022, the number of all categories of offenses has increased sharply. Before the de-occupation of the territory of Ukraine, part of the offenses were considered latent. More than 2 300 personnel of military formations are in captivity of militants, the military of the Russian Federation, and the law enforcement agencies of Ukraine do not know anything about their condition.

Comprehensive studies of internal processes, which determine the development of the foundations of the construction of specific methods of investigation of offenses, were not conducted in domestic criminology. Since this process is of a natural nature, there was an objective need to develop methods for solving tasks that are typical for all cases of investigation.

Given the complex of perception and fixation, the discovered information should be perceived by the subject of the search in the following directions: a) its potential or real involvement in the cognitive event is clarified; b) its nature and source of acquisition are clarified (people as carriers of ideal and material traces, objects, documents); c) the form of its presentation is

determined (verbal, alphanumeric, digital, graphic, magnetic recording, video recording, etc.); d) is decoded in necessary cases, that is, its content and meaning are clarified, translated from one sign system to another using special knowledge and technical means.

The received information must be recorded for further storage, analysis and use. In operative investigative activities, recording of information is carried out with the help of procedural means in a mandatory manner and with the help of technical means according to the decision of the investigator. Therefore, the recording of information includes the actions of the relevant subject of the investigation, aimed at procedural, technical-forensic or operational consolidation and certification of the received information (in some cases, together with its carrier) in accordance with the procedure established by law and by-laws for the purpose of further research, preservation and use.

Key words: *offenses committed in the occupied territories, criminal and legal characteristics, forensic characteristics, criminal proceedings, pre-trial investigation, forensic methodology.*

У процесі формулювання наукової концепції з питань створення теоретичних основ криміналістичної методики розслідування правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях, необхідно визначити головні категорії, які будуть предметом дослідження. У нашому випадку однією з таких головних категорій є криміналістичне розуміння правопорушення, де для досягнення цієї мети необхідно визначити напрями й завдання дослідження, віднайти узгоджене тлумачення цієї головної категорії криміналістами-науковцями та юристами-практиками, а також визначитися з поняттям кримінально-правової характеристики цього виду злочинів.

Можна взяти за аксіому твердження, що основу криміналістичного розуміння екологічних кримінальних правопорушень становить їх правове визначення. Наприклад, О.Н. Колісніченко зазначав, що кримінальне право допомагає правильно визначити ті обставини, що підлягають з'ясуванню у процесі розслідування. І.М. Лузгін вважав, що розслідування правопорушення залежить від його юридичних ознак та умов учинення. Водночас специфікою правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України, є те, що на визначення цього поняття впливають результати досліджень не лише в галузі кримінального права, а й у галузях кримінології, юридичної психології та міжнародного права.

Кримінальне правопорушення як конкретна дія (бездіяльність) суб'єкта, поведінка, вчинок особи чи групи осіб, що заборонені кримінальним законом, є предметом дослідження кримінально-правової науки. Вагомий внесок у вивчення феномену злочину (кримінального правопо-

рушення) та злочинності як соціального явища зробили науковці різних галузей гуманітарних, природничих і технічних наук. Такі дослідження містяться у працях учених-кримінологів, криміналістів, фахівців із кримінальної психології та інших юридичних наук.

Питання класифікації правопорушень за різними критеріями та кваліфікації суспільно небезпечних діянь привертала увагу таких фахівців у галузі кримінального права, як П.П. Андрушко, Я.М. Брайнін, М.В. Володько, А.А. Горницький, В.А. Клименко, М.Н. Ковальов, П.К. Кривошеїн, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський, В.М. Смітєнко, В.В. Сташис, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій. Соціально-політична сутність злочину була предметом дослідження в роботах В.В. Дурдинця, О.М. Литвака, М.І. Мельника, О.В. Микитчика, Г.О. Омельченка, О.В. Скрипнюка, О.С. Саїнчина, В.І. Шакуна та інших авторів.

Певні аспекти військових правопорушень розглянуті у працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, екологічного права, зокрема таких: В.І. Андрейцева, М.І. Вєревичевої, О.В. Виноградової, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, А.П. Гетьмана, С.А. Голуб, В.К. Грищука, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, С.О. Книженко, А.Г. Князева, М.И. Коржанського, В.В. Костицького, З.Г. Корчевої, В.А. Ландіної, Б.М. Леонтьєва, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчука, М.І. Мельника, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького, О.В. Одерій, В.Д. Пакутіна, Є.А. Плотнікова, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, Б.Г. Розовського, Н.Л. Романова, О.В. Сасова, Т.Л. Сергєєва, О.В. Скворцової, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка, С.В. Хилюк,

Д.Б. Чуракова, О.І. Чучаєва, Ю.С. Шемшученка, В.А. Широкова, А.М. Шульги [4; 5; 6; 7; 13; 14].

Однак на сьогодні не сформована єдина думка щодо визначення поняття «правопорушення, які вчинені в період військових дій» (або «військові правопорушення», або «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»), що не сприяє однозначному розумінню цих термінів науковцями та практиками.

Термін «правопорушення» є складним словом, утвореним з основ іменника «зло» й дієслова «чинити», та означає «вчинення зла», «вчинене зло». Отже, злочином у загальному розумінні є заподіяння певного зла, певної шкоди інтересам суспільства. Сучасні словники української мови фіксують такі визначення поняття «злочин»: суспільно небезпечна дія (чи бездіяльність), що чинить, заподіює зло людям; неприпустимий, ганебний вчинок; неправильна, шкідлива поведінка.

Певними новелами нашого дослідження, окрім кримінальних правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях України, є те, що ми розглядаємо правопорушення, пов'язані із захопленням військовими Російської Федерації особливо небезпечних державних підприємств, наприклад Запорізької атомної електростанції. Несанкціонований доступ незнайомих осіб до атомних реакторів станції може призвести до екологічної катастрофи в європейському масштабі.

У статті 16 Конституції України закріплено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу. Тобто держава з метою запобігання негативним наслідкам неправомірної поведінки людини щодо довкілля має використовувати різні засоби впливу, зокрема й кримінальну відповідальність [1].

Наприклад, такі правопорушення, як екоцид, український законодавець відніс до злочинів проти безпеки людства та ввів до розділу XX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Стаття 441 КК України визначає екоцид як

масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також учинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Стаття 414 КК України віднесена законодавцем до розділу XIX Особливої частини «Військові злочини». Основним об'єктом цієї статті названо порядок експлуатації військової техніки, а серед додаткових об'єктів – життя і здоров'я людини, довкілля. У диспозиції статті 414 КК України зазначається: «Порушення правил поведіння зі зброєю, а також боєприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження <...>» [2].

Протидія правопорушенням із боку держави здійснюється також на підставі ратифікованих Україною міжнародних нормативних актів (наприклад, актів МАГАТЕ) і норм національного законодавства, що закріплені в законах та підзаконних нормативно-правових актах (постановах Верховної Ради України, указах Президента України, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України, інструкціях та наказах профільних міністерств і відомств).

Серед причин необхідності визначення правової категорії «правопорушення, які вчинені в період військових дій» (або «військові правопорушення», або «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій») можна виділити такі:

а) у чинному КК України військові правопорушення виділені в окремий розділ Особливої частини (розділ IX);

б) КК України не дає нормативне визначення понять «правопорушення, які вчинені в період військових дій» (або «військові правопорушення», або «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»), хоча водночас законодавець вважає за доцільне визначити у статті 401 КК України поняття військового злочину;

в) з огляду на віднесення українським законодавцем екоциду до злочинів проти безпеки людства та введення його до розділу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (у статті 441 КК України) можна конста-

тувати, що велика кількість правових термінів не знаходить прямого закріплення в законодавчих актах, хоча їх цінність для практики (правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційної та правовиховної) є очевидною. Без освоєння понятійного апарату юридичної науки практична діяльність у сфері права є ускладненою;

г) у практиці правозастосування постійно постають питання про розмежування певних правопорушень, однак чинний КК України не містить терміни «військові правопорушення, які вчинені в період військових дій»;

г) серед учених поки що не відбуваються дискусії про значення спеціальних термінів.

За даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй із прав людини, з 14 квітня 2014 р. до лютого 2021 р. від бойових дій у східній частині України (Донецькій і Луганській областях) постраждали або загинули від 42 до 44 тисяч людей. Унаслідок війни загинуло від 13 100 до 13 300 людей. З них 3 375 цивільних осіб, приблизно 4 150 українських військових та приблизно 5 700 бойовиків. Крім того, з початку бойових дій на Донбасі поранили 29 500 – 33 500 осіб, з них від 7 до 9 тисяч цивільних, 9 700 – 10 700 українських військових та 12 700 – 13 700 бойовиків. Таким чином, на цивільних припадає 25–26% від загальної кількості загиблих. Таке співвідношення стосується й поранень. Однак варто зазначити, що це співвідношення за роки суттєво змінилося: з 33–34% у 2014 р. до 4–5% у 2019–2021 рр.

В Організації Об'єднаних Націй до статистики смертей військових віднесли також випадки, не пов'язані безпосередньо з воєнними діями (зокрема, унаслідок необережного поводження зі зброєю, дорожньо-транспортних пригод, хвороб під час служби в зоні конфлікту, вбивств і самогубств), що становлять близько 30% від загальної кількості.

Крім того, у 2019–2020 рр. до 40% смертей серед військових у зоні конфлікту спричинені хворобами, убивствами, самогубствами, дорожньо-транспортними подіями та іншими причинами, не пов'язаними з бойовими діями. Однак ці випадки не включені до зазначеного співвідношення.

З 24 лютого 2022 р., коли почалося військове вторгнення Російської Федерації до України, до опівночі (за місцевим часом) 20 серпня 2022 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй із прав людини зафіксувало 10 308 жертв серед цивільного населення країни: 4 597 загиблих та 5 711 поранених.

За даними Організації Об'єднаних Націй, серед загиблих 1 775 дорослих чоловіків, 1 186 дорослих жінок, 128 дівчаток, 144 хлопчики, а також 41 дитина та 1 323 дорослі, стать яких поки що невідома. Одержали поранення 1 159 дорослих чоловіків, 810 дорослих жінок, 127 дівчаток, 168 хлопчиків, а також 176 дітей та 3 271 дорослий, стать яких невідома. Як зазначили в Організації Об'єднаних Націй, більшість людей загинула від вибухової зброї із широкою зоною ураження: важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, ракет та авіаударів.

На Київщині з лютого 2022 р. правоохоронці виявили 1 332 тіла мирних жителів, яких убили російські окупанти. Коментуючи ці події, начальник поліції Київської області Андрій Небитов зазначив, що, на жаль, досі знаходять тіла вбитих людей, більшість із яких убиті саме зі стрілецької зброї, або автоматичної, або снайперської; останнє поховання виявлене в серпні 2022 р. – 7 людей, що були страчені. У жертв було прострілено і коліна, і голову. Усі виявлені вбиті особи були цивільними людьми. Поліція Київської області зареєструвала вже понад 3 тисячі кримінальних проваджень за фактами тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинили російські військовослужбовці.

Удосконалення та кваліфікацію правопорушень, які вчиняються в період військового часу, раніше досліджували Х.М. Ахметшин (вивчав кваліфікацію військових злочинів), П.П. Богуцький (розглядав основи військового права України), Н.В. Васильєв (аналізував поняття та склад військового злочину, покарання за військові злочини), О.А. Герцензон, Г.Н. Пуговкін (розглядали військові злочини загалом), В.К. Матвійчук (досліджував характеристику, методичку військових злочинів, їх розслідування та запобігання їм), В.О. Навроцький (аналізував Особливу частину кримінального права України),

М.І. Панов, В.І. Касинюк, С.О. Харитонов (розглядали злочини проти встановлення порядку несення військової служби).

Збройна агресія Російської Федерації призвела до низки викликів для здійснення кримінального провадження на території України. Необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства України виникла ще у 2014 р. з початком тимчасової окупації Автономної Республіки Крим, міст Донецька, Луганська та окремих районів цих областей, початок якої встановлено положеннями Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території

України» від 15 квітня 2014 р. Проте за 8 років триваючого збройного конфлікту всі проблемні питання так і не були ґрунтовно опрацьовані [8–12].

На нашу думку, надалі, з огляду на загальну концепцію кримінального права, предметом нашого дослідження будуть норми, які передбачені статтями 109–114-2, 115, 185–190, 236–254, 364–366, 414, 441 КК України. Аналіз кримінально-правової характеристики вказаних правопорушень є основою для побудови криміналістичної характеристики окремих правопорушень, таких як час, місце, спосіб вчинення правопорушення, а також особа потерпілого та правопорушника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Київ : Феміда, 1996. 40 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Харків : Одісей, 2017. 360 с.
3. Кримінальний кодекс України. Київ : Правова єдність, 2015. 250 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с. URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Науково-практичний%20коментар%20Кримінального%20кодексу%20України.pdf> (дата звернення: 06.10.2022).
5. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.
6. Заяць Д.Д. Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 7–11.
7. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування правопорушень, які вчинилися на окупованих територіях : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
8. Про оперативну-розшукову діяльність : Закон України від 2 лютого 1992 р. № 2135-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
9. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 06.09.2022).
10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#n5> (дата звернення: 06.08.2022).
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1422-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n47> (дата звернення: 06.08.2022).
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2125-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n6> (дата звернення: 06.08.2022).
13. Саїнчин О.С. Кримінально-правова характеристика та основи розслідування умисних вбивств. Херсон ; Одеса : Гельветика, 2018. 928 с.
14. Сиводєд І.С. Розслідування умисних вбивств військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.